

HUDUDNI EKOLOGIK KARTALASHTIRISHNING ASOSIY PRINSIPLARI VA USULLARI

*Eshmatova Nargiza Alisher qizi -
"TIQXMMI" Milliy tadqiqot universiteti magistranti,
Abduraxmanova Shaxzoda Sobirovna
"TAQU" magistranti*

Annotatsiya: Mazkur tezisda hududni ekologik kartalashtirishning asosiy prinsiplari va tamoyillari, atrof-muhit va uning tarkibiy qismlarini tahlil qilgan holda, turli yondashuvlar asosida ularning holatini baholash usullari, ekologik kartalar turlari va ularni yaratishda asos bo'ladigan manbalar haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: ekologik kartalashtirish, prinsip, tamoyil, biosentrik yondashuv, qiymat usuli, ekspert usuli, ehtimoliy usul, inventar, baholash, prognoz va maslahat kartalari.

Ekologik kartalashtirishning vazifalari ham an'anaviy, ham tashkil etilgan tematik tarmoqlar doirasida, mazmunini mos ravishda moslashtirish bilan, butunlay original maxsus tarkibga ega kartalarni yaratish orqali hal qilinadi. Shunga ko'ra, ekologik-geografik va ekologik kartalashtirishni o'zaro farqlash maqsadga muvofiqdir.

Ekologik kartalashtirish inson faoliyati va atrof-muhit o'rtasidagi ta'sir jarayonlarining fazoviy xususiyatlarini tasvirlashga mo'ljallangan.

"Ekologik karta" va "ekologik kartalashtirish" birinchi marta fransuz geobotaniklari tomonidan XX asrning 70-yillarida o'simliklarning holati va ularga antropogen ta'sir xaritalarida qo'llanilgan. Taxminan bir vaqtning o'zida Rossiyada (akademik V. B. Sochava ilmiy maktabi) mazmunan o'xshash kartografik ishlar amalga oshirila boshlandi.

O'simliklarning holati va uning sharoitlarini kartalashtirish, asta-sekin rivojlanib, ekologik kartalashtirishda biotsentrik yo'nalishni shakllantirdi. Biotsentrik yondashuv ekologiya mavzusining klassik Gekkel tushunchasiga asoslanadi va Sochava tomonidan eng konsentrlangan shaklda tuzilgan biologik turlar va ularning yashash joylari o'rtasidagi munosabatlarni kartografik o'rganishga qaratilgan: "ekologik kartalar, ko'l ekotizim kartalari, ularning muhim tarkibiy qismlari sifatida ko'rib chiqilishi va hayvonlar va o'simliklar o'rtasidagi asosiy aloqalarni aks ettirishi kerak. Shu bilan birga, odam ekotizimga kiritilmagan. U ko'plab tarkibiy qismlarga ega bo'lgan umumiy muhit sifatida emas, balki inson yashash muhitining tarkibiy qismlaridan biri sifatida namoyish etiladi, shuning uchun ekologik kartalar tarkibini ikkinchisiga nisbatan kengaytirishning hojati yo'q."

Ushbu hududga tegishli kartalarda odatda hududning landshaftlari, alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar va obyektlar, atrof-muhitga antropogen ta'sir ko'rsatish manbalari va oqibatlarini to'g'risidagi ma'lumotlar aks ettiriladi.

Ma'lum bir sohasiga oid ma'lumotlarning kartografik ko'rinishi ushbu sohada amalda bo'lgan aniq qonunlar va qonuniyatlarni o'z ichiga oladi.

Atrof-muhit miqdor va sifat ko'rsatkichlarini bevosita aniqlash tadqiqot usullarining asosiy mazmunini tashkil etadi. Ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlarni hisobga olgan holda, demografiya va sotsiologiya usullaridan foydalanishni talab qiladi. Har ikkisi natijalarining to'g'riligini va aniqligini solishtirilishini ta'minlash metrologiyaning predmetidir. Kvalimetrik usullardan foydalanishning har xil turlari mavjud va shuning uchun solishtirish qiyin bo'lgan ma'lumotlarni qamrab oluvchi tarkibiy qismlar va komponentlarning xususiyatlari bo'yicha integrallash zarur.

Ekologiya qonuniyatlari nuqtai nazaridan atrof-muhitning har bir komponenti muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Ammo turli omillarga nisbatan bardoshlik intervallarining xilma-xilligi ularning farqlarini keltirib chiqaradi.

Kvalimetriyada individual sifat xususiyatlarining vaznini aniqlashning quyidagi asosiy usullari ma'lum: qiymat, ekspert, ehtimollik va aralash (oldingi uchtasining kombinatsiyasi).

◆ Qiymat usuli sifat komponentlarini pul shaklida to'g'ri baholashni o'z ichiga oladi. Atrof-muhitni ekologiyaga nisbatan iqtisodiy baholash orqali qabul qilinganligi bois bu yondashuv ekologik kartalashtirish uchun deyarli qo'llanilmaydi.

◆ Ekspert usuli (Delphi usuli) 10-12 nafar ekspertlar guruhining ishtirokini o'z ichiga oladigan, umumiy yechimni savol-javob ko'rinishida tahlil qiladigan usul sirasiga kiradi. Javoblar miqdoriy xarakterga ega bo'lishi kerak, bunda jamoa qarorni qabul qilishda natijalar bilan o'zaro tanishishi va fikr almashishi lozim.

◆ Ehtimoliy usul. Antropotsentrik yondashuv doirasida atrof-muhit va uning tarkibiy qismlarining holatiga qarab, ularning holatining ehtimolini baholash usuli hisoblanadi. Ushbu usul xavfni baholash metodologiyasining bir qismi sifatida qo'llaniladi. Ehtimollik usuli atrof-muhit holati xususiyatlari va inson salomatligi ko'rsatkichlari shuningdek, alohida biologik turlar holati o'rtasidagi statistik ma'lumotlardan foydalanish asosida amalga oshiriladi.

Zamonaviy ilm-fan rivojlanishining umumiy tendensiyasi bo'lgan ekologizatsiya predmet kartografiyasining ko'plab sohalarida o'zini namoyon qildi.

Geobotanik kartalashtirishning zamonaviy tendensiyasi sifatida o'simliklarning dinamikasini, shu jumladan uning holatini prognozini, turlarning ketma-ket o'zgarishini hisobga olgan holda ko'rsatishga e'tibor qaratiladi. O'simlik qoplaminin holati ekologik vaziyatning ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Ekologik kartalarni qanday turdagi ma'lumotlarni aks ettirishiga qarab, to'rtta turga bo'linadi. Ular quyidagilar:

- ◆ inventar- tabiiy obyektlarni hisobga olish va tavsiflashga yo'naltirilgan;
- ◆ baholash- har qanday mezon va standartlarga muvofiqligi uchun tabiiy muhit holatini tavsiflash;
- ◆ prognoz- tabiiy obyektlar va ularning xususiyatlarini o'rganish natijasida, ba'zi sanalar bo'yicha obyektning ekologik holatini faraziy natijalarini aks ettirish;
- ◆ maslahat-atrof-muhitdagi munosabatlarni maqbullashtirish, uyg'unlashtirish, salbiy hodisalar va ularning oqibatlarini oldini olishga qaratilgan chor-tadbirlar.

Ekologik kartalar yaratish uchun asos bo'la oladigan ma'lumotlar manbalari to'plamiga quyidagilar kiradi:

- ◆ masofadan zondlash ma'lumotlari;
- ◆ statistik ma'lumotlar;
- ◆ hududlarni kartalashtirish va monitoring qilish;
- ◆ bioindikatorlar holatini o'rganish;
- ◆ turli manbalardan olingan statistik materiallarni umumlashtirish.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, hududni ekologik kartalashtirishning o'ziga xos asosiy prinsip va tamoyillari ishlab chiqilgan bo'lib, bunda avvalambor, atrof-muhit holati o'rganiladi, tahlil qilinadi va turli yondashuvlarga asoslangan holda ularning tarkibiy qismlari baholanadi. U yoki bu turdagi kartalar tipini yaratishda ma'lum bir usullardan foydalangan holda, hududni ekologik kartalashtirish amalga oshiriladi va kartografik asar bo'lmish-ekologik karta yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lure I.K. Geoinformatsionnoye kartografirovaniye. Metodi geoinformatiki i sifrovoy obrabotki kosmicheskix snimkov. Uchebnik. – M.: Izd-vo KDU, 2008. - 226 s.
2. Rafiqov A.A., Mirzaliyev T.M. O'zbekiston Respublikasi tabiatini muhofaza qilish kartasi. –Toshkent: 2003
3. Lure I.K. Geoinformatsionnoye kartografirovaniye. Metodi geoinformatiki i sifrovoy obrabotki kosmicheskix snimkov. Uchebnik. – M.: Izd-vo KDU, 2008. - 226 s.
4. Xakimova K., Egamberdiyeva M.M., Eshnazarov D.B. Ispolzovaniye GIS – texnologiy dlya sozdaniya elektronix ekologicheskix kart // O'zbekiston Geografiya jamiyati axboroti. Maxsus son. – Toshkent, 2018.– 158-160 b.